

Journal of
Buddhist Innovation Review

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

STUDY AND ANALYSIS OF BUDDHIST COMMUNICATION INNOVATION THAT APPEAR IN DHAMMAPADATTHAKATHA

Research Articles

บทความวิจัย

พระมหาวงศ์ศักดิ์ อากาโร (กามขุนทด)

Phramaha Wongsak Abhakaro (Kamkhuntod)

พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

M.A. Student Department of Buddhist Communication Innovation Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail : wongsak5538@gmail.com

กนกวรรณ กรุณาฤทธิโยธิน Kanokwan Karunatittiyotin

อาจารย์ผู้รับผิดชอบและประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต และพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Responsible teacher and resident of the Buddhist Innovation Communication Program Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail : kanokwan.kar@mcu.ac.th

Article history

Received: May 31, 2024 / Revised: July 10, 2024

Accepted: July 26, 2024 / Available Online: August 2, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท 2) เพื่อศึกษารูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท 3) เพื่อวิเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเน้นวิจัยเชิงเอกสาร คือศึกษาค้นคว้าและรวบรวมพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่า การสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เป็นการสื่อสารด้านหลักธรรม คติธรรมของพระพุทธเจ้า โดยการเล่าเรื่องเป็นทำนองนิทานประกอบหลักธรรม ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้น เพื่ออธิบายหรือตีความคำหรือข้อความของคถาธรรมบทให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยนำเอา

หลักธรรมที่เหมือนกัน ซึ่งเป็นพระคาถาในคัมภีร์ธรรมบทมารวมไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค มีทั้งหมด 26 วรรค แต่ละวรรคท่านแต่งเป็นทำนองนิทานเรียกว่า นิทานธรรมบท รวมทั้งสิ้น 302 เรื่อง

รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เป็นการสื่อสารหลักธรรม คติธรรม โดยการเล่าเรื่องเป็นทำนองนิทาน ใช้กระบวนการสื่อสารที่จัดว่าเป็นรูปแบบพุทธนวัตกรรม การสื่อสารพุทธธรรมที่หลากหลายผสมผสานกัน ซึ่งการเล่าหรือการสื่อสารนิทานทุกเรื่องในอรรถกถาธรรมบท นั้น ประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังนี้ 1) อารัมภบท คือข้อความตอนต้นของนิทานทุกเรื่อง 2) วัตถุภา คือการเล่าเรื่องราวของบุคคล 3) คาถา คือคาถาพุทธพจน์ที่เรียกว่าพระธรรมบท 4) เวยายาภรณ์ คือข้อความที่ท่านกล่าวอธิบายคำและความหมายของพระคาถาธรรมบท และ 5) สโมธาน คือส่วนสรุปจบของเรื่องแต่ละเรื่อง ว่าผู้ฟังได้บรรลุธรรมขั้นใด

วิเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท นิทานธรรมบททุกเรื่องจะสอนหลักธรรม คติธรรมที่แตกต่างกัน ผู้สื่อสารเลือกใช้รูปแบบการสื่อสารที่เป็นกระบวนการวิธีการสื่อสารที่หลากหลายผสมผสานกัน คือ วิธีสื่อสาร ลีลาการสื่อสาร กลวิธีและอุบายประกอบการสื่อสาร ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับหลักธรรมคตินั้น ๆ เพราะเมื่อส่งสารออกไปยังผู้รับสารแล้ว ผู้รับสาร สามารถรับสารนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

คำสำคัญ: พุทธนวัตกรรม; การสื่อสารพุทธธรรม; อรรถกถาธรรมบท

Abstract

In this research article this research has 3 objectives: 1) to study the communication of Buddhist Dhamma as it appears in the Atthakathā Dhammapada; 2) to study the innovative Buddhist style of communicating Buddhism that appears in the Atthakathā Dhammapada; 3) to analyze the innovative Buddhist style of communicating Buddhist Dhamma. that appears in the Atthakatha Dhammapada It is qualitative research. Using qualitative document research methods. That is, study and research and collect Buddhist innovations in communicating the Buddhadharma that appear in the Commentary on the Dhammapada.

The research results found that Communicating the Buddhist Dhamma as it appears in the Commentary on the Dhammapada It is a communication of moral principles. Buddha's Dhamma By telling a story in the form of a fairy tale accompanied by Dhamma principles. which is a scripture written by the Commentary To explain or interpret the words or messages of the Dhammapada mantra to make it easier to understand. By adopting the same principles which are the verses in the Dhammapada book are gathered into categories called paragraphs. There are a total of 26 Chapters. Each paragraph is composed to the tune of a story called a Dhammapada tale, totaling 302 stories.

Innovative Buddhist forms of communicating the Buddhadharma that appear in the Commentary on the Dhammapada. It is the communication of moral principles and morals by telling

stories in the form of fairy tales. Use a communication process that is classified as a Buddhist style, combining various innovations in communicating Buddhism. in which every story told or communicated in the Commentary on the Dhammapada is It consists of the following parts: 1) Prologue is the text at the beginning of every story. 2) Bhutthakatha is the telling of a person's story. 3) Katha is the Buddhist verse called the Dhammapada. 4) Veyāyakaraṇa is the text in which he explains words and their meanings. of the Dhammamapada 5) Samothan is the concluding part of each story. What is indispensable is what level of Dhamma the listener has attained.

Analyze Buddhist forms of innovative communication of Buddhist Dhamma that appear in the Commentary on the Dhammapada. Every Dhammapada story teaches dharma principles. different morals The communicator chooses to use a communication format that is a combination of various communication methods, namely communication methods and communication styles. Communication strategies and strategies This is in order to be appropriate with the principles of Dhamma and Dhamma because when the message is sent out to the receiver, the receiver can receive the message efficiently and achieve the purpose of the communication.

Keywords: Buddhist Innovation; Buddhist Communication; Dhammapada Commentary

บทนำ

พระพุทธศาสนา สอนว่ามนุษย์ทุกคนมีความสามารถในการพัฒนาจิตใจให้ไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แบบได้ด้วยสติปัญญา ไม่สอนให้อ่อนหวานหรือขอพรจากเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกราย เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา แต่สอนให้มนุษย์ทุกคนบันดลชีวิตของตนเองด้วยผลแห่งการกระทำของตน ตามกฎแห่งกรรมที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” Suttantapiṭaka Khuddakanikāya (Thai Tripitaka, 1996; 27/15/201) พระพุทธองค์ทรงสอนว่า “มนุษย์ทุกคนมีกรรมเป็นของ ๆ ตน” Suttantapiṭaka Aṅguttaranikāya Ekādasakanipāṭa (Thai Tripitaka, 1996; 24/216/353) ทรงสอนมนุษย์ทุกคนให้พึ่งตนเองเป็นหลัก เพื่อนำพาตนออกจากกองแห่งทุกข์ทั้งปวงได้ด้วยกระบวนการและวิธีการสร้างปัญญา ในการอยู่กับความทุกข์ทั้งปวงอย่างรู้เท่าทันตามความเป็นจริง การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง อันได้แก่วัฏจักร คือการเวียนว่ายตายเกิด เช่นเดียวกับที่พระศาสดาทรงหลุดพ้นได้ด้วยกำลังสติปัญญา และความพากเพียรพยายามของพระองค์เอง ในฐานะที่พระองค์เองก็ทรงเป็นมนุษย์ ไม่ใช่เป็นเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์หรือทูตของพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่ง

อรรถกถา คือ หนังสือที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้นเพื่ออธิบายความพระคาถาหมวดต่าง ๆ ในคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งท่านแต่งเป็นร้อยแก้วเพื่อขยายความเรื่องพระชาติที่เป็นอดีตและปัจจุบันของพระพุทธเจ้า หรือชาตกและเรื่องที่เป็นอดีตและปัจจุบันของพระสาวก แต่ยังไม่ปรากฏเรื่องเล่าที่มีการยกอุทาหรณ์มาอ้าง ใช้รูปแบบการเล่าเรื่องเป็นทำนองนิทานที่มีเหตุการณ์และพฤติกรรมของบุคคลเพื่อแสดงเป็นตัวอย่างให้เห็นจริง ขณะเดียวกันก็ให้ความเพลิดเพลินใจที่สอดคล้องกับลักษณะของวรรณกรรมคำสอน

พระธรรมบท เป็นส่วนหนึ่งของคำสอนที่รวมอยู่ในพระสุตตันตปิฎก แบ่งออกเป็น 5 หมวดใหญ่ คือ ทีฆนิกาย มัชฌิมนิกาย สังยุตตนิกาย อังคุตตรนิกาย และขุททกนิกาย โดยพระธรรมบท มีปรากฏอยู่ในหมวดที่ 2 ของขุททกนิกาย ซึ่งมีอยู่ 15 หมวด ธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรม คือ ธรรมภาสิตสั้น ๆ ประมาณ 300 หัวข้อ พระธรรมบทเป็นคัมภีร์ที่มีเพียงคาลาสั้น ๆ เมื่อเวลาผ่านไปทำให้ตีความและเข้าใจได้ยาก จึงได้มีการแต่งอรรถกถาเพื่ออธิบายความในคาลานั้น ๆ เรียกว่า อรรถกถาธรรมบท หรืออัมมปทัฏฐกถา ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่พระเถระจารย์นำมารวบรวมเรียบเรียงและแต่งอรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมจากมุขปาฐะ และจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรสืบทอดแก่พุทธศาสนิกชนจนถึงปัจจุบัน พระธรรมบทนี้จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีเอกของโลกและเป็นวรรณคดีพระพุทธศาสนาที่มีชื่อเสียงมายาวนาน

อรรถกถาธรรมบท มีชื่อเรียกเป็นภาษาบาลีว่า “อัมมปทัฏฐกถา” เป็นหนังสือที่แต่งอธิบายพระไตรปิฎก ซึ่งเรียกว่า “อรรถกถา” เป็นปกรณ์ที่ PhramahaSangwei Dhammanetiko เป็นผู้รจนา ในคราวเดินทางไปแปลและแต่งอรรถกถาที่มหาวิหาร เมืองอนุราธปุระ เกาะลังกา ประมาณ พ.ศ.963 รจนาขึ้นโดยมีนิทานประกอบ เพื่ออธิบายขยายความหลักธรรมในคัมภีร์ธรรมบท ขุททกนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 ซึ่งมีเนื้อหาหัวใจ สั้น ลึกซึ้ง คมคาย แต่ละเรื่องประกอบด้วยหลักธรรม คติธรรม และสาระประโยชน์มากมาย เป็นข้อความที่เรียบเรียงเพื่ออธิบายภาสิตของพระพุทธรูปเจ้าที่ตรัสไว้สั้น ๆ (Dress according to the Dhammapada, 1992, p. 20) แต่มีความไพเราะ คมคาย ได้ใจความกะทัดรัด อรรถกถาธรรมบทนี้แบ่งออกเป็น 26 วรรค แต่ละวรรคจะมีจำนวนเรื่องที่ท่านแต่งอธิบายขยายเนื้อความพระคาถาธรรมบทไม่เท่ากัน กล่าวคือมีวรรคละประมาณ 8-14 เรื่อง มีเพียงพราหมณวรรค ๆ เดียวเท่านั้นที่มีจำนวนเรื่องมากกว่าวรรคอื่น ๆ คือ มีจำนวน 39 เรื่อง รวมมีอรรถกถาทั้งหมด 302 เรื่อง อรรถกถาธรรมบท เป็นเรื่องที่มุ่งสอนคนให้ประพฤติปฏิบัติชอบสอนทุกกลุ่มชน หลักธรรมคำสอนในอรรถกถาธรรมบทให้ความสำคัญเกี่ยวกับพฤติกรรมที่นำไปสู่การประพฤติปฏิบัติของคน ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นว่าธรรมะของพระพุทธเจ้านำมาแก้ปัญหาได้จริง (Commentary of the Dhammapada: Study as Teaching Literature, 2013, p. 2)

คัมภีร์ธรรมบทได้รับความนิยมอย่างมาก สำหรับใช้เป็นสื่อในการเผยแผ่หลักพุทธธรรมจากฐานสู่ฐาน เพราะมีความสมบูรณ์พร้อมทั้งอรรถและรส กล่าวคือ มีสาระทางธรรมที่สั้น เรียบง่าย ชัดเจน สะท้อนหลักพุทธธรรมที่แท้จริง ช่วยให้จดจำได้ง่าย และสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้จริง แม้จะเป็นข้อธรรมสั้น ๆ เรียบง่าย แต่ทว่าลึกซึ้งถึงแก่นพุทธธรรม ทำให้ผู้สนใจสามารถเลือกอ่านได้ตามความสนใจและยังมีวิธีการสอนธรรมะที่เด่นที่สุด ได้แก่ การใช้บทอุปมาอุปไมยอย่างคมคายชัดเจน (History of Pali literature in India and Lanka, 1983, p. 80) คณะสงฆ์ไทยในอดีต ทั้งสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยา ได้ใช้คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ประกอบการเรียนการสอนภาษาบาลี เพื่อเสริมพระไตรปิฎกเป็นเวลานานแล้ว (Department of Religious Affairs, Ministry of Education, 1984, p. 29) จนกระทั่งในสมัยปัจจุบันนี้ คณะสงฆ์ไทยยังได้ใช้เป็นตำราเรียนของพระภิกษุสามเณร ในส่วนของพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของกองบาลีสนามหลวง นอกจากนี้ ยังมีการแปลคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเผยแผ่ในรูปแบบต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก เพื่อใช้เป็นสื่อในการเรียนการสอน การเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท หรืออัมมปทัฏฐกถานี้ แสดงให้เห็นถึงการสื่อสารพุทธธรรม คือการเผยแผ่หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นภาสิตสั้นบ้างยาวบ้าง ซึ่งท่านผู้รจนาได้อธิบายขยายความ โดยมี

เนื้อหาครอบคลุมพุทธธรรม โดดเด่นด้านไวยากรณ์บาลี มีรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เด่นชัด ได้แก่ ผู้สื่อสารหรือผู้ส่งสารนำเอาหลักธรรมที่เป็นพุทธภาษิตมาเล่าเรื่องทำนองนิทาน ผ่านกระบวนการสื่อสารทั้งระบบ กล่าวคือ ใช้วิธีการสื่อสาร ลีลาการสื่อสาร กลวิธีและอุบายประกอบการสื่อสารผสมผสานกันในการสื่อสารนิทานธรรมบทแต่ละเรื่อง ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะกับบุคคล กลุ่มชน เหตุการณ์ และโอกาส นั้นเอง คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทประกอบด้วยองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ภาษาศาสตร์ จริยศาสตร์ โบราณคดี และปรัชญา ฯลฯ มีการอธิบายภาษา ศัพท์ และความหมายให้เข้าใจ และยกอุปมาอุปไมยมีตัวอย่างอธิบายให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ อธิบายนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรม แล้วจบลงด้วยพุทธภาษิตเสมอ

คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทถือว่าเป็นแบบอย่างแห่งการสื่อสารพุทธธรรมที่โดดเด่น แสดงให้เห็นถึงพุทธจริยภาพแห่งการเผยแผ่พระธรรมคำสอน โดยทรงใช้วิธีการนำเสนอที่เข้ากับยุคสมัย หรือปรับปรุงจากสิ่งที่มีอยู่แล้ว สร้างสรรค์ และพัฒนาให้เกิดเป็นสิ่งใหม่ ซึ่งเรียกว่า “นวัตกรรม” แล้วนำไปเสนอที่เรียกว่า “การเผยแผ่” หรือ “การสื่อสาร” นั้นเอง โดยอาศัยกระบวนการและวิธีการแห่งพระพุทธศาสนา จึงได้นามว่า “พุทธนวัตกรรมการสื่อสาร” นั้นเอง ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มีพุทธนวัตกรรมปรากฏอยู่มากมาย เช่น การใช้ภาษาอธิบายธรรมอันเป็นภาษิต สำนวน ตัวอย่างเช่น สนิมเหล็กเกิดจากเหล็กเอง (อัยสา ว มลัสมุญฺหิตฺติ (สมุญฺหา) (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 7, 2011, p. 11) เป็นต้น, ประโยคแบบ ตัวอย่างเช่น ประโยคต้นเรื่อง: พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในวัดพระเชตวัน ทรงปรารภพระตีสเถระ ได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “อกโกจฺฉิ มํ, อวธิ มํ” เป็นต้น ฯ (อกโกจฺฉิ มํ, อวธิ มนฺติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สุตถา เขตฺวเน วิหรณฺโต ติสฺสเถโร อารพฺภ กเถสิ ฯ) (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 1, 2011, p. 35) เป็นต้น, การสื่อความหมายเชิงอุปมา “แนะพ่อ ก็แม่มือและเท้าของตัวของคนแก่ ยังบอกไม่ได้ว่าไม่ฟัง, ไม่เป็นไปในอำนาจ, จะป่วยกล่าวไปไปถึงญาติญาติทั้งหลายเล่า” (ตาท มหฺลลฺกสฺส ทิ อตฺตโน หตฺถปาทาปิ อนสฺสวา โหนฺติ, น วเส วตฺตนาติ, กิมํคํ ปน ญฺาตกา,) (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 1, 2011) เป็นต้น, ด้านภูมิศาสตร์ “ในกาลนั้น ในเมือง สาวตฺถิ มีคนอยู่ 7 โกฏิ” ฯ (ตทา สาวตฺถิยํ สตฺต มนุสฺสโกฏิโย วสนฺติ ฯ) (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 1, 2011, p. 5) เป็นต้น ทั้งนี้รวมถึงนวัตกรรมการสื่อสารในเรื่องสถานที่ วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และอื่นๆ อีกมากมายซึ่งมีปรากฏอยู่ในอรรถกถาธรรมบทนี้

จากการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท พบว่าเป็นคัมภีร์ที่มีหลักธรรมคำสอนเน้นความสำคัญเกี่ยวกับพฤติกรรม อันจะนำไปสู่การปฏิบัติตนของบุคคลหรือกลุ่มชน หากศึกษาให้เข้าใจดีแล้ว สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ดังพระคาถาเรื่องความเกิดขึ้นของนางกาลยักษิณี ที่มาในพระธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 1 ความว่า “ในกาลไหน ๆ เรายังทั้งหลายในโลกนี้ ย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย ก็แต่ย่อมระงับได้ด้วยความไม่มีเวร ธรรมนี้เป็นของเก่า” (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 1, 2011, p. 69) ซึ่งพระคาถานี้ พระศาสดาตรัสกับนางยักษิณีและกุลธิดาผู้ ผูกเวรอาฆาตพยาบาทกันมา สุดท้ายพระศาสดาจึงตรัสสั่งให้นางกุลธิดานำเอานางยักษิณีไปอยู่ในที่สงัดนอกบ้าน แล้วนำโภชนาหารอย่างดีไปเลี้ยงดูและปฏิบัติต่อนางยักษิณีเป็นอย่างดี ฝ่ายนางยักษิณีได้รับการอุปการะ

เลี้ยงดูอย่างดีจากนางกุลธิดา ก็ระลึกถึงอุปการะของนางกุลธิดา จึงตอบแทนด้วยการดูแลการงานทั้งหลายของนางกุลธิดา มีการดูแลข้าวกล้าในนาของนางกุลธิดาให้อุดมสมบูรณ์ เป็นต้น ตั้งแต่นั้นมา นางกุลธิดากับนางยักษิณีก็อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ตัวอย่างในเรื่องนี้จึงเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ว่า ธรรมะของพระพุทธเจ้านำมาแก้ปัญหาได้จริง ดังภาพรวมแห่งคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทที่กล่าวนี้ ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจในเรื่องรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารและวิธีการสื่อสารพุทธธรรม รวมทั้งกระบวนการพัฒนาการสื่อสารในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เพื่อจะได้นำไปสร้างสรรค์ ปรับปรุง และประยุกต์วิธีการสื่อสารในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนให้แพร่หลายและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เหมาะสมกับกลุ่มชนทุกระดับชั้นในโอกาสต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท
2. เพื่อศึกษารูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท
3. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยเน้นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยมีรายละเอียดของวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

ก. วิธีการศึกษา : การวิจัยเชิงเอกสาร

- ทบทวนวรรณกรรม แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการกำหนดกรอบแนวคิด และแนวทางการวิจัย ได้แก่ แนวคิด ทฤษฎี การสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท และวิธีการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

- รวบรวมข้อมูลจากการวิจัยเชิงเอกสารนำมาศึกษาการสื่อสารพุทธธรรม รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรม และวิธีการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

ข. แหล่งข้อมูล :

- ปฐมภูมิ : พระไตรปิฎก อรรถกถา ที่เกี่ยวข้องกับอรรถกถาธรรมบท

- ทุติยภูมิ : อรรถกถาธรรมบท รวมทั้งหนังสือ ตำราวิชาการ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ที่เกี่ยวข้องกับอรรถกถาธรรมบท

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

ก. วิธีการศึกษา : การวิจัยเชิงเอกสาร

- วิเคราะห์ด้านเนื้อหา พุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ที่พระพุทธเจ้าใช้ในการสื่อสารหลักธรรม คติธรรม

ข. แหล่งข้อมูล :

- ปฐมภูมิ : พระไตรปิฎก อรรถกถา ที่เกี่ยวข้องกับอรรถกถาธรรมบท

- ทุติยภูมิ : อรรถกถาธรรมบท รวมทั้งหนังสือ ตำรา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ เอกสารทางวิชาการ บทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอรรถกถาธรรมบท

ค. การสร้างเครื่องมือ/เครื่องมือที่ใช้ : แบบบันทึกสรุปผลการศึกษาศือสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท หนังสือ บทความ และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ง. การเก็บรวบรวมข้อมูล : จากการศึกษาเอกสารงานวิจัย และศึกษาส่วนที่เกี่ยวข้องกับพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมจากหนังสืออัมมปัทฏฐกถา (บาลี-ไทย) และตำราต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร

ขั้นตอนที่ 3 สังเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

ก. วิธีการศึกษา : การวิจัยเชิงเอกสาร

- นำเสนอรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

- นำเสนอวิธีการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

- นำเสนอองค์ความรู้การสื่อสารพุทธธรรม และรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรม

เป็นแบบไดอะแกรม (แผนภาพ)

ข. แหล่งข้อมูล :

- ปฐมภูมิ : อรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

- ทุติยภูมิ : หนังสืออัมมปัทฏฐกถา (บาลี-ไทย)

ขั้นตอนที่ 4 การสรุปผล : ศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

- ผลการวิจัย : ตามลำดับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

- อภิปรายผลการวิจัย : ตามลำดับวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

- ข้อเสนอแนะ : (1) ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ (2) ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ดังที่ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการนั้น ผลการวิจัยพบว่า

1. การสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท มีปรากฏอยู่มากมาย ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้แต่งขึ้นเพื่ออธิบายขยายความหรือตีความคำหรือข้อความของคาถาธรรมบท ซึ่งเป็นหลักธรรม คติธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์ธรรมบทให้เข้าใจง่ายขึ้น การสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทนั้นท่านได้นำเอาหลักธรรม คติธรรมที่มีความเหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง มาจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่เรียกว่า วรรค โดยจัดแบ่งหมวดหมู่ออกเป็น 26 วรรค เช่น ยมกวรรค วรรคที่ 1 ว่าด้วยเรื่องธรรมเป็นคู่กัน อปปมาทวรรค วรรคที่ 2 ว่าด้วยเรื่องความไม่ประมาท จิตตวรรค วรรคที่ 3 ว่าด้วยเรื่องการฝึกจิต และบุพพวรรค วรรคที่ 4 ว่าด้วยเรื่องการเปรียบเทียบธรรมะกับดอกไม้ ฯลฯ ซึ่งในแต่ละวรรคนั้น พระอรรถกถาจารย์ท่านได้แต่งอธิบายหลักธรรม คติธรรม เป็นทำนองนิทาน ที่เรียกว่า นิทานธรรมบท ดังนั้น การสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทจึงเป็นการสื่อสารหลักธรรม คติธรรม โดยการเล่าเรื่องเป็นทำนองนิทานที่พระพุทธเจ้าทรงสื่อสารกับบุคคลระดับต่าง ๆ กัน แบ่งเป็นระดับชั้น เชื้อชาติ วรรณะ สื่อสารกับพระสงฆ์สาวกทั้งเป็นแบบตัวต่อตัวหรือแบบเป็นกลุ่ม เป็นต้น ดังตัวอย่าง 2 เรื่องนี้

เรื่องที่ 1 พระพุทธเจ้าตรัสสอนพระภิกษุในยสังฆรักขิตเถระเกี่ยวกับเรื่องจิต ในจิตตวรรค ดังพระคาถาที่ตรัสไว้ว่า “ชนเหล่าใด จักสำรวมจิต อันไปในที่ไกล เทียวไปดวงเดียว ไม่มีสรีระ มีถ้าเป็นที่อาศัย ชนเหล่านั้น จะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร” จากพระคาถานี้ พระอรรถกถาจารย์ยังได้อธิบายขยายความหรือตีความคำไว้อีกว่า คำว่า เทียวไปไกล หมายถึง รับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 2, 2011, p. 126) คำว่า เทียวไปดวงเดียว หมายถึง เกิดขึ้นทีละดวง ๆ ดวงหนึ่งดับ ดวงหนึ่งจึงเกิดขึ้น จะไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 2, 2011, p. 126) คำว่า ไม่มีรูปราง หมายถึง ไม่มีสัณฐาน ไม่มีสี เป็นต้น (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 2, 2011, p. 126) คำว่า อาศัยอยู่ในถ้า หมายถึง อาศัยอยู่ในมหาภูตรูป 4 และหทัยรูป (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 2, 2011, p. 126) คำว่า เครื่องผูกแห่งมาร หมายถึง วัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ 3 (กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ) (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (Pail) Part 2, 2011, p. 126)

เรื่องที่ 2 พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ถึงเรื่องความประพฤติของพระจิตตหัตถเถระ ในจิตตวรรคดังพระคาถาที่ตรัสไว้ว่า “ผู้มีจิตไม่มั่นคง ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม มีความเลื่อมใสเลือนลอย ย่อมไม่มีปัญญาสมบูรณ์ (ส่วน) ผู้มีจิตไม่ชุ่มด้วยราคะ ไม่ชุ่มมัวด้วยโทสะ ละบุญและบาปได้แล้ว มีสติตั้งอยู่ ย่อมไม่มีภัย” จากพระคาถานี้ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายขยายความหรือตีความคำเพิ่มเติมว่า คำว่า ไม่มีภัย ในที่นี้หมายถึง ไม่มีภัยคือกิเลส ซึ่งพระคาถานี้ พระพุทธองค์ตรัสถึงคุณสมบัติของพระชินาสพ (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (pail) Part 2, 2011, p. 130)

ผลของการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ดังตัวอย่างแห่งจิตตวรรคทั้ง 2 เรื่องนี้ ทำให้ผู้รับสารคือ พระภิกษุในยสังฆรักขิตเถระและพระจิตตหัตถเถระ ได้บรรลุพระอรหัตผล ส่วนภิกษุทั้งหลายและมหาชนเป็นอันมากผู้ได้สดับพระธรรมเทศนา ก็ได้บรรลุมรรคผลตามอุปนิสัยของตน ๆ

2. รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ที่เรียกว่าเป็นพุทธนวัตกรรม ได้แก่ การที่พระอรรถกถาจารย์นำเอาหลักธรรม คติธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์ธรรมบท มาแต่งอธิบายขยายความเป็นทำนองนิทาน เรียกว่า นิทานธรรมบท จึงจัดว่าเป็นรูปแบบพุทธนวัตกรรม ส่วนการสื่อสารหลักธรรม คติธรรมนั้น ก็คือการเล่าเรื่องทำนองนิทาน ซึ่งในนิทานแต่ละเรื่องนั้น ยังใช้กระบวนการสื่อสารที่จัดว่าเป็นรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่หลากหลายผสมผสานกัน ทั้งนี้ก็เพื่อจุดมุ่งหมายคือการช่วยเหลือเหล่าเวไนยสัตว์ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข กล่าวคือทรงแนะนำพร้าสอนหรือทรงสื่อสารให้มวลมนุษย์ได้รับประโยชน์ 3 อย่าง ได้แก่

1) ประโยชน์ในชาตินี้ เช่น เรื่อง กุมภกโมสก (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (thai) Part 2, 2011, p. 97)

2) ประโยชน์ในชาติหน้า เช่น เรื่อง ธัมมิกอุบาสก (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (thai) Part 1, 2011, p. 173)

และ 3) ประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน เช่น เรื่อง พระจักขุปาลเถระ (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (thai) Part 1, 2011, p. 3)

อนึ่ง รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ทั้ง 26 วรรค นั้น พระพุทธองค์ทรงแนะนำพร่ำสอนหรือทรงสื่อสารไปตามลำดับ คือ ปรีชาปฏิบัติ และปฏิเวธ เริ่มต้นด้วย ปรีชาเพื่อการเรียนรู้ปัญหาชีวิต ปฏิบัติเพื่อการแก้ปัญหาชีวิต และปฏิเวธเพื่อให้ชีวิตมีอิสรภาพ ซึ่งนิทานทุกเรื่องในอรรถกถาธรรมบทนั้น ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 5 ส่วน ดังนี้

1) อารัมภบท ได้แก่ ข้อความตอนต้นของนิทานทุกเรื่อง ว่าพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนั้นขณะประทับอยู่ที่ใด ทรงปรารภใครจึงตรัสพระคานานั้น ๆ

2) วัตถุถก ได้แก่ การเล่าเรื่องราวของบุคคลต่าง ๆ ก่อนที่จะนำไปสู่การตรัสคาถาธรรมบท

3) คาถา ได้แก่ คาถาพุทธพจน์ที่เรียกว่าพระธรรมบท ซึ่งนิทานทุกเรื่องจะต้องปรากฏเสมอ

4) เวยายากระณะ ได้แก่ ข้อความที่กล่าวอธิบายคำและความหมายของพระคาถาธรรมบทให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

5) สโมธาน ได้แก่ ส่วนสรุปจบของเรื่องแต่ละเรื่อง ที่ขาดไม่ได้คือข้อความที่แสดงว่าเมื่อจบพระธรรมเทศนาเรื่องนั้นแล้ว ผู้ฟังได้บรรลุธรรมขั้นใด

นิทานธรรมบทแต่ละเรื่องในอรรถกถาธรรมบทนั้น ใช้หลักการและวิธีการสื่อสารทั้งระบบ ที่ได้ชื่อว่าเป็นรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร ประกอบด้วยวิธีการสื่อสาร ลีลาการสื่อสาร กลวิธีและอุบายประกอบการสื่อสาร จำแนกแต่ละอย่างออกได้ดังนี้ วิธีการสื่อสาร มี 4 แบบ คือ 1) แบบสากัจฉาหรือสนทนา 2) แบบบรรยาย 3) แบบตอบปัญหา และ 4) แบบวางกฎข้อบังคับ ลีลาการสื่อสาร มี 4 อย่าง คือ 1) สันทิสสนา 2) สมาทปนา 3) สมุตเตชนา และ 4) สัมปหังสนา กลวิธีและอุบายประกอบการสื่อสาร มี 10 อย่าง คือ 1) ยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ 2) การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา 3) การใช้อุปกรณในการสอน 4) การทำเป็นตัวอย่าง 5) การเล่นภาษาเล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ 6) อุบายเลือกคนและการปฏิบัติรายบุคคล 7) การรู้จักจังหวะและโอกาส 8) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ 9) การลงโทษและให้รางวัล และ 10) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

3. จากการวิเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท พบว่าเป็นการนำเอาหลักธรรม คติธรรม ในคัมภีร์ธรรมบท ที่เป็นคาถาพุทธพจน์มาแต่งอธิบายขยายความ เป็นทำนองนิทาน แล้วนำมาสื่อสารโดยการเล่าเรื่องผ่านกระบวนการสื่อสารที่เป็นหลักการและวิธีการทั้งระบบ ที่เรียกว่า รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร ในนิทานแต่ละเรื่องประกอบด้วยวิธีการสื่อสาร ลีลาการสื่อสาร กลวิธีและอุบายประกอบการสื่อสารที่หลากหลาย ซึ่งท่านผู้ส่งสารเลือกใช้ผสมผสานกัน เพื่อให้บุคคลหรือกลุ่มบุคคลซึ่งเป็นผู้รับสาร สามารถรับสารนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวคือ การสื่อสารจากหลักธรรม คติธรรม ที่เป็นนามธรรม ให้เป็นรูปธรรม นั่นเอง ดังรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เรื่อง ขาวนา (Dhammapadaṭṭhakatha pathamo bhako-atthamo bhako (thai) Part 3, 2011, pp. 200-204) เป็นตัวอย่าง ความว่า พระศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภ ขาวนาคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ” เป็นต้น ได้ยินว่า ขาวนานั้น โฉนาแห่งหนึ่ง อยู่ในที่ไม่ไกลจากกรุงสาวัตถี ค็นนั้นพวกโจรเข้าไปในพระนครถือเอาเงินทองมากมายจากตระกูลมั่งคั่งตระกูลหนึ่ง แล้วนำไปแบ่งกันในที่นั่น มีโจรคนหนึ่งแอบนำเอาถุงทรัพย์ใส่เกลียวผ้ามาต่างหาก แล้วทำถุงทรัพย์ตกไว้ที่นั่น ฯลฯ พระศาสดาเสด็จไปในที่ ๆ ขาวนาโฉนนั้นกับพระอานนท์ ขาวนาจึงมาถวายบังคม

พระศาสดา แต่พระศาสดาก็ไม่ตรัสอะไร ๆ กับชาวนานั่น ได้เสด็จไปยังที่ ๆ อุฎฐจริยพณหนึ่งตักอยู่ แล้วจึงตรัสกับพระอานนทเถระว่า “อานนท เธอเห็นไหม อสรพิษ” พระอานนทเถระทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า อสรพิษร้าย” ชาวนาที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์จึงเอาอุฐจริยพณมาเก็บไว้ในที่สมควรแล้วกลบด้วยฝุ่น ต่อมาพวกเจ้าของอุฐจริยพณตามมาเจออุฐจริยพณจึงจับชาวนาไปส่งพระราชา ฝ่ายพระราชาได้รับสั่งให้ประหารชีวิตชาวนาเสีย พวกกราชบุรุษ จึงนำชาวนาไปสู่ตะแลงแกง ส่วนชาวนาเดินไปพลางบ่นว่า “เห็นไหมอานนท อสรพิษ” “เห็นพระเจ้าข้า อสรพิษร้าย” พวกกราชบุรุษจึงนำเขากลับไปเฝ้าพระราชาอีก ฝ่ายพระราชาได้สดับคำของเขาแล้วจึงนำเขาไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลสนทนากับพระศาสดา ทราบทราบความจริงดังนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้ปล่อยชาวนานั้นเป็นอิสระ แล้วพระศาสดาก็ตรัสว่า “...ความตามเดือตร้อนในภายหลัง ย่อมมีเพราะการกระทำกรรมใด กรรมนั้น ชื่อว่าผู้เป็นบัณฑิตไม่พึงกระทำ” ดังนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า “บุคคลกระทำความกรรมใดแล้ว ย่อมเดือตร้อนในภายหลัง เป็นผู้มิหน้าซุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้ เสวยผลกรรมโดยอยู่ กรรมนั้นอันบุคคลกระทำแล้ว ไม่ดีเลย” เมื่อจบพระธรรมเทศนาลง ชาวนานั้นก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล ส่วนเหล่าภิกษุและมหาชนผู้ประชุมกันในที่นั้นก็บรรลุอริยผลทั้งหลาย มีโสดาปัตติผลเป็นต้น

จากข้อความในอรรถกถาธรรมบทเรื่องชาวนานี้ ทำให้ได้เห็นรูปแบบการสื่อสารพุทธธรรมดังนี้

1) วิธีการสื่อสาร ได้แก่ แบบบรรยายผสมผสานกับแบบสากัจฉาหรือสนทนา ดังข้อความว่า พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวัน ทรงปรารภชาวนาคนหนึ่ง ตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า “น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ” เป็นต้น ... ฯลฯ ... มีโสดาปัตติผลเป็นต้น ดังนี้แล (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (thai) Part 3, 2011, pp. 200-204)

2) สติการสื่อสาร ได้แก่ การอธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งผสมผสานกับการจงใจให้เห็นจริงชวนให้คล้อยตาม ดังข้อความว่า ความตามเดือตร้อนในภายหลัง ย่อมมีเพราะการกระทำกรรมใด กรรมนั้น ชื่อว่าผู้เป็นบัณฑิตไม่พึงกระทำ, หรือพระคาถาว่า บุคคลกระทำความกรรมใดแล้ว ย่อมเดือตร้อนในภายหลัง เป็นผู้มิหน้าซุ่มด้วยน้ำตา ร้องไห้ เสวยผลกรรมโดยอยู่ กรรมนั้นอันบุคคลกระทำแล้ว ไม่ดีเลย (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (thai) Part 3, 2011, p. 203)

3) กลวิธีและอุปมาประกอบการสื่อสาร ได้แก่ การเปรียบเทียบกับข้ออุปมาผสมผสานกับการใช้อุปกรณ์ในการสอนและผสมผสานกับการรู้จักจังหวะและโอกาส ดังข้อความว่า พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอุฐจริยพณที่ตักอยู่ในที่นั้นแล้วจึงตรัสว่า “อานนท เธอเห็นไหม อสรพิษ” พระอานนทเถระทูลว่า “เห็นพระเจ้าข้า อสรพิษร้าย” (Dhammapadatthakatha pathamo bhako-atthamo bhako (thai) Part 3, 2011, p. 201) (การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา คือ อุฐจริยพณ อุปมาเหมือน อสรพิษ, อุปกรณ์ในการสอนหรือสื่อสารธรรมะ คือ อุฐจริยพณ, การรู้จักจังหวะและโอกาสในการสื่อสารธรรมะ คือ เมื่อพระราชาทรงพาชาวนาเข้ามาเฝ้าพระศาสดา)

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

อรรถกถาธรรมบท ใช้การสื่อสารพุทธธรรมที่เป็นหลักธรรม คติธรรม โดยการเล่าเรื่องทำนองนิทาน ผ่านกระบวนการอันเป็นหลักการและวิธีการสื่อสารทั้งระบบ โดยใช้รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรม คือ วิธีการสื่อสาร สติการสื่อสาร กลวิธีและอุปมาประกอบการสื่อสารที่หลากหลายผสมผสานกันในนิทานแต่ละเรื่อง ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลหรือกลุ่มชนผู้รับสาร โดยพิจารณาความ

เหมาะสมตามเหตุการณ์และโอกาสในการสื่อสารหลักธรรม คติธรรม นั้น ๆ เพื่อให้การสื่อสารพุทธธรรมมีประสิทธิภาพ และผู้รับสารได้รับประโยชน์มากที่สุด คือ ประโยชน์ชาตินี้ ประโยชน์ชาติหน้า และประโยชน์สูงสุด คือพระนิพพานเป็นที่สุด

องค์ความรู้จากรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรม : ที่มาของภาพโดยผู้วิจัย

อภิปรายผลการวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ 3 ประการนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ได้ผลการวิจัยแล้ว และได้นำเอาผลการวิจัยมาอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้เป็นลำดับดังต่อไปนี้

1. ผลการศึกษาการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท พบว่า เป็นการสื่อสารหลักธรรม คติธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์ธรรมบทซึ่งมีจำนวน 26 วรรค ได้แก่ (1) ธรรมอันเป็นคู่กัน (2) ความไม่ประมาท (3) การฝึกจิต (4) การเปรียบเทียบธรรมกับดอกไม้ (5) การเวียนว่ายตายเกิด (6) คุณลักษณะของบัณฑิต (7) ผู้อยู่ห่างไกลจากกิเลส (8) การเปรียบเทียบระหว่างสิ่งมีสาระกับสิ่งไม่มีสาระ (9) โทษของการทำบาป (10) การเบียดเบียนบุคคลอื่น (11) อวิชชา (12) การปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรม (13) ความเป็นไปของโลก (14) การตรัสรู้ทั้งปวง (15) ผู้ปราศจากกิเลสยอมเป็นสุข (16) สิ่งอันเป็นที่รัก (17) โทษของความโกรธ (18) การครอบงำของกิเลส (19) การตั้งอยู่ในธรรม (20) การปฏิบัติตนตามอริยมรรค (21) ธรรมทั่วไป (22) คนทำชั่วตกนรก (23) การเปรียบเทียบการฝึกตนกับการฝึกช้าง (24) การถูกตัณหาครอบงำ

(25) การสำรวจ และ (26) การถึงฝั่งแห่งธรรม ซึ่งแต่ละหลักธรรม คติธรรมนั้น ท่านแต่งเป็นทำนองนิทานมีทั้งสิ้น 302 เรื่อง แล้วนำมาเล่าหรือสื่อสารกับบุคคลกลุ่มชนทุกระดับชั้นอย่างเป็นระบบครบองค์ประกอบของการสื่อสาร คือมี ผู้ส่งสาร ได้แก่ พระพุทธเจ้า สาร ได้แก่ หลักธรรม คติธรรม ผู้รับสาร ได้แก่ บุคคลกลุ่มบุคคล หลากหลายเชื้อชาติ วรรณะ ทุกเพศทุกวัย และพระสงฆ์สาวก ผลของการสื่อสารคือ ความรู้ ความเข้าใจและการนำไปใช้หรือปฏิบัติตาม ตลอดถึงบรรลุธรรมรรคอรุณผล นิทานแต่ละเรื่องประกอบด้วยสารประโยชน์มากมาย แผ่ไปด้วยคติธรรม ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมอีกด้วย เป็นต้นแบบให้กับงานวิจัยของ Phra Maha Arun Arundhammo (Suphakosol) ซึ่งพบว่า หลักธรรมและเนื้อหาสาระเนื้อเรื่องอันเป็นทำนองนิทานในอรรถกถาธรรมบท มีอิทธิพลต่อพิธีกรรมและประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ของชาวอีสาน แต่พิธีกรรมบางอย่างอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมของภูมิภาคที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย ดังนั้น การสื่อสารหลักธรรม คติธรรม ในอรรถกถาธรรมบทนั้น จึงมีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อของบุคคลในภูมิภาคต่าง ๆ ให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะหลักธรรม คติธรรม ในอรรถกถาธรรมบททั้ง 26 วรรค นั้น หากศึกษาให้รู้และเข้าใจแล้วนำไปปฏิบัติตามอย่างจริงจัง ย่อมได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้น (Influence of the Dhammapada Commentary on the rituals and traditions of the Isan people, 2001, p. 137) นอกจากนี้ การสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทต้องอาศัยศรัทธาสร้างต้นแบบที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อสังคมและวัฒนธรรมสอดคล้องกับบทความวิจัยของ Boonlert Otsu, Kanokwan Karunatittiyotin ที่นำเสนอการพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ที่ว่า รูปแบบนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่เสริมสร้างพลังบริหารและพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่บนหลักการของศรัทธา อาจจะเป็นรูปแบบของการสร้างต้นแบบที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อสังคมและวัฒนธรรมขึ้น เพื่อช่วยขับเคลื่อนสังคมให้เป็นไปในรูปแบบและทิศทางที่สังคมชาติพึงประสงค์ เพราะศรัทธาจะช่วยสร้างความเชื่อมั่นในสิ่งที่คนในสังคมชื่นชอบและประสงค์จะเป็นตามต้นแบบนั้น และอาจโน้มน้าวให้กระแสของสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่พึงกำหนดได้ (การพัฒนาระบบการพุทธนวัตกรรมการสื่อสารที่เสริมสร้างพลังชีวิตในยุควิถีชีวิตใหม่ (Journal of Buddhist Innovation Review, January-April, 5 (1):9-10)

2. ผลการศึกษารูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทพบว่า เป็นการนำเอาหลักธรรม คติธรรม มาเล่าเรื่องหรือสื่อสารเป็นทำนองนิทาน ซึ่งทำให้เข้าใจถึงเรื่องราวของเหตุและผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของบุคคล ทำให้มองเห็นคุณและโทษของการกระทำของตนเองและบุคคลอื่น การสื่อสารหรือการเล่านิทานในอรรถกถาธรรมบทนั้น เป็นการเล่าเรื่องแบบมีลำดับขั้นตอนทำให้เข้าใจง่าย โดยการเล่าไปตามส่วนประกอบ 5 ส่วนของนิทานธรรมบท คือ (1) การเกริ่นนำว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ทรงปรารภถึงใคร จึงตรัสพระคาถานี้ (2) การเล่าเรื่องราวของบุคคลที่เป็นมูลเหตุแห่งการตรัสพระคาถานั้น โดยตรัสจากเรื่องปัจจุบันไปหาอดีตบ้าง บางเรื่องก็ตรัสจากเรื่องอดีตไปหาปัจจุบันบ้าง (3) การตรัสคาถาที่เป็นพุทธพจน์ซึ่งนำมาจากคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งส่วนนี้ถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญของนิทาน (4) การอธิบายหรือตีความคำและความหมายของคาถาธรรมบทให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และ (5) การสรุปจบของนิทานแต่ละเรื่อง ในส่วนของการสรุปจบนี้ มีส่วนสำคัญที่ขาดไม่ได้คือ ผลที่ผู้รับสารได้รับเมื่อจบกระบวนการสื่อสาร ได้แก่ การบรรลุธรรมขั้นใดขั้นหนึ่งตามอุปนิสัยของตน ๆ นั้นเอง นิทานแต่ละเรื่องในอรรถกถาธรรม

บทจะสอนหลักธรรม คติธรรม ที่แตกต่างกันออกไป โดยผ่านกระบวนการวิธีอันเป็นหลักการและวิธีการสื่อสารทั้งระบบ คือ เลือกใช้วิธีการสื่อสาร สื่การสื่อสาร กลวิธีและอุปายประกอบการสื่อสารที่หลากหลายผสมผสานกัน ทำให้การสื่อสารทุกครั้งทุกเรื่อง คือ ส่งสาร/รับสาร ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น นิทานในอรรถกถาธรรมบท ทำให้เกิดความเพลิดเพลินเพราะเป็นการสื่อหลักธรรม คติธรรมที่เข้าใจง่าย และนำไปปฏิบัติตามได้ อนึ่งอรรถกถาธรรมบท ถือว่าเป็นวรรณกรรมคำสอนที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาอีกคัมภีร์หนึ่งซึ่งพระสงฆ์ได้ศึกษาให้เข้าใจแล้วนำมาเทศนาสั่งสอนประชาชนจนถึงปัจจุบัน สอดคล้องกับงานวิจัยของ Kesanee Nuchthongmuang ที่พบว่า อรรถกถาธรรมบทมีบทบาทสำคัญในการเป็นวรรณกรรมคำสอนมาเป็นเวลาช้านาน พระพุทธเจ้าทรงใช้พระธรรมบทสั่งสอนบุคคลทุกกลุ่ม ในสมัยพุทธกาลคำสอนของพระพุทธเจ้าได้รับการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะโดยพระอรรถกถาจารย์ เมื่อได้รับการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร อรรถกถาธรรมบทจึงเผยแพร่ไปมากขึ้น มีการคัดลอกสืบทอดกันมา ในส่วนที่เป็นวรรณกรรมคำสอนของไทย ที่ปรากฏหลักฐานครั้งแรกในบานแพนกว่า เป็นแหล่งอ้างอิงสำคัญในการเรียบเรียงไตรภูมิอภินิหารที่เป็นแบบเรียนของคณะสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์เข้าใจจดจำได้และเทศนาสั่งสอนแก่ประชาชนทั่วไป คาถาในอรรถกถาธรรมบทก็ยังแพร่หลายและเป็นคติประจำใจของผู้คนในสมัยปัจจุบัน (Commentary of the Dhammapada: Study as Teaching Literature, 2013, p. 30) ดังนั้น การเผยแผ่อรรถกถาธรรมบทในปัจจุบันนี้แม้จะมีรูปแบบต่าง ๆ มากมาย แต่ก็นำเอาเค้าโครงเรื่องมาจากอรรถกถาธรรมบท

3. ผลการวิเคราะห์รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทพบว่า (1) รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร คือการเล่าเรื่องทำนองนิทาน ที่พระอรรถกถาจารย์นำเอาหลักธรรม คติธรรม มาแต่งอธิบายความพระคาถาธรรมบท (2) การสื่อสารพุทธธรรม คือการนำเอาหลักธรรม คติธรรมมาแต่งอธิบายความเป็นทำนองนิทาน เรียกว่า นิทานธรรมบท แล้วนำมาเล่าเรื่องตามลำดับขั้นตอนของนิทาน โดยใช้หลักการและวิธีการสื่อสารทั้งระบบที่จัดว่าเป็นรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสาร และ (3) รูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรม ประกอบด้วย ผู้ส่งสาร สาร ผู้รับสาร โอกาสของการสื่อสาร สื่อ/ช่องทางการสื่อสาร และผลของการสื่อสาร ในอรรถกถาธรรมบทเป็นรูปแบบการสื่อสารพุทธธรรมที่มีจุดมุ่งหมายในการช่วยเหลือเหล่าเวไนยสัตว์ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข คือทรงแนะนำพร้าสอนหรือทรงสื่อสารให้มวลมนุษย์ได้รับประโยชน์จากการสื่อสารนั้นอย่างแท้จริง โดยเริ่มต้นด้วยปริยัติ ได้แก่ การเรียนรู้ปัญหาชีวิต ต่อด้วยปฏิบัติ ได้แก่ การแก้ปัญหาชีวิต และปฏิเวธอันเป็นผลแห่งการปฏิบัติ ได้แก่ ทำชีวิตให้มีอิสรภาพ มีการใช้รูปแบบกระบวนการวิธีอันเป็นหลักการและวิธีการสื่อสารทั้งระบบ กล่าวคือ ในอรรถกถาธรรมบท นิทานแต่ละเรื่องนั้น ใช้วิธีสื่อสาร สื่การสื่อสาร กลวิธีและอุปายประกอบการสื่อสารหลากหลายรูปแบบผสมผสานกัน เพื่อให้การสื่อสารประสบผลสำเร็จอย่างสูงสุด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Phra Prayoon Jina (2003 : Abstract) ที่พบว่า การแนะนำของพระพุทธเจ้าในอรรถกถาธรรมบท คือ (1) ปรัชญาการแนะนำ พระพุทธเจ้าทรงให้การแนะนำแก่บุคคล โดยไม่เลือกชนชั้นวรรณะ โดยคำนึงถึงจริต คุณค่าของบุคคลที่แตกต่างกัน การแนะนำตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความรักความเมตตา ความปรารถนาให้พ้นทุกข์ ถึงความสุขสวัสดี (2) มุ่งหมายให้บุคคลไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน (3) หลักการแนะนำ วางแผนให้บุคคลรู้เท่าทันตนเองอย่างมีเหตุผล (4) ทฤษฎีจิตวิทยาที่เกี่ยวข้อง เป็นการแนะนำกับบุคคลที่ประสบปัญหาในชีวิต (5) ประเภทการแนะนำ เป็นการแนะนำทั้งด้านการศึกษา อาชีพ และความเป็นอยู่ การปฏิบัติตนเพื่อ

ประโยชน์ในโลกนี้ โลกหน้า และพระนิพพานเป็นที่สุด (6) วิธีการแนะนำ ทรงเป็นนักแนะนำที่มีวิธี สีส่า และกลวิธีอุบายประกอบการแนะนำที่ยืดเยื้อ และ (7) กระบวนการแนะนำ ทรงรวบรวมข้อมูล คือ ตรวจดูจิตอริยาศัยของบุคคล แล้วจึงแสดงธรรมให้ถูกกับจิตของบุคคลนั้น ๆ พร้อมทั้งให้คำปรึกษา แรงเร้า ให้ปฏิบัติตามแนวทางแห่งความสำเร็จ และติดตามผลแห่งการแนะนำนั้น ดังนั้น จึงเห็นได้ชัดเจนว่าใน อรรถกถาธรรมบทนั้น มีรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรม ที่เป็นหลักธรรม คติธรรม มีการใช้สื่อ คือนิทานประกอบการเล่าเรื่อง โดยใช้วิธีสื่อสาร สีส่าการสื่อสาร กลวิธีและอุบายประกอบการสื่อสารที่มี รูปแบบหลากหลายผสมผสานกัน เพื่อให้เข้าใจง่าย โดยทรงมีจุดมุ่งหมายว่าบุคคลจะเข้าใจหลักธรรม คติธรรม และนำไปปฏิบัติตามเพื่อเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดคือนิพพานนั่นเอง

บทสรุป

การศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เป็น การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้น เพื่ออธิบายขยายความหรือตีความคำหรือข้อความของ พระคาถาธรรมบท ซึ่งเป็นหลักธรรม คติธรรม ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์ธรรมบทให้เข้าใจง่ายขึ้น ท่าน จำแนกหลักธรรมที่มีความเหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง รวมไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า วรรค รวมเป็น 26 วรรค ซึ่ง ในแต่ละวรรคนั้น ท่านแต่งเป็นนิทานประกอบหลักธรรม คติธรรม ที่เรียกว่า นิทานธรรมบท ซึ่งมีจำนวน 302 เรื่อง แล้วนำมาสื่อสารโดยการเล่าเรื่องตามลำดับขั้นตอนของส่วนประกอบนิทาน โดยนิทานแต่ละเรื่องนำเอา หลักธรรม คติธรรม ซึ่งเป็นนามธรรม มาเป็นบทตั้ง แล้วแต่งเรื่องทำนองนิทาน โดยกำหนดตัวละครที่เป็นบุคคล หรือกลุ่มชน ซึ่งเป็นต้นเรื่องในเหตุการณ์ปัจจุบัน เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม ให้เข้าใจง่ายขึ้น กล่าวคือ ทำให้เข้าใจ ถึงความเป็นเหตุและผลอันก่อให้เกิดคุณและโทษที่เกิดจากการกระทำของบุคคลหรือกลุ่มชน อรรถกถาธรรมบท มีรูปแบบการสื่อสารพุทธธรรมที่ชัดเจน โดยใช้กระบวนการวิธีอันเป็นหลักการและวิธีการสื่อสารทั้งระบบ กล่าวคือ ใช้วิธีสื่อสาร สีส่าการสื่อสาร กลวิธีและอุบายประกอบการสื่อสารหลากหลายรูปแบบผสมผสานกัน เพื่อให้ เหมาะกับหลักธรรม คติธรรม ที่นำมาสื่อสาร โดยคำนึงถึงความเหมาะสมของบุคคลหรือกลุ่มชนซึ่งเป็นผู้รับสาร และความเหมาะสมของเหตุการณ์และโอกาสที่จะสื่อสารนิทานในอรรถกถาธรรมบทแต่ละเรื่อง จะประกอบด้วย ผู้ส่งสาร สาร ผู้รับสาร โอกาสของการสื่อสาร สื่อ/ช่องทาง และผลของการสื่อสาร ซึ่งเหล่านี้เป็นพุทธวิธีการ สื่อสารที่จัดว่าเป็นรูปแบบพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท การสื่อสารพุทธ ธรรมในอรรถกถาธรรมบท ใช้การสื่อสารที่เป็นรูปแบบทั้งระบบ ซึ่งเป็นการสื่อสารแบบมีจุดมุ่งหมายที่เป็นวัตถุประสงค์ ของการสื่อสาร คือ เพื่อช่วยเหลือเหล่าเวไนยสัตว์ คือเหล่าสัตว์ผู้ที่พอจะแนะนำได้ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข กล่าวคือ ทรงแนะนำพร่ำสอนหรือทรงสื่อสารให้มวลมนุษยได้รับประโยชน์ 3 อย่าง คือ 1) ประโยชน์ในชาตินี้ 2) ประโยชน์ในชาติหน้า และ 3) ประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

ปัจจุบันนี้ พุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท มีการนำไป ประยุกต์ใช้กับงานด้านการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นงานหลักด้านหนึ่งของคณะสงฆ์ เพื่อให้งานด้านการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ดังนี้

1) การนำพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เพื่อไปประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พุทธธรรมในยุคปัจจุบัน คณะสงฆ์ผู้ทำหน้าที่รับผิดชอบการเผยแผ่พุทธธรรม ต้องกำหนดนโยบายและหลักปฏิบัติในการสื่อสารต่อกลุ่มชนหรือบุคคลในชุมชน เพื่อความเหมาะสมกับบริบททางสังคมของกลุ่มชนหรือบุคคลในชุมชนแต่ละภูมิภาค จึงจะสามารถนำไปใช้ให้ตรงกับความต้องการของกลุ่มชนหรือบุคคลในชุมชน ซึ่งเป็นผู้รับสาร

2) การนำพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เพื่อไปประยุกต์ใช้กับองค์กรหรือหน่วยงานอื่นได้ โดยเฉพาะหน่วยงานด้านจัดการศึกษา การสื่อสารและการแนะแนวเพื่อให้เกิดการพัฒนาหลักสูตร การเรียน การสอน โดยใช้วิธี เทคนิคหรือลีลา กลวิธีและอุปายประกอบการสื่อสารหรือการแนะแนว ทั้งนี้ต้องตั้งอยู่บนเงื่อนไขที่ใช้นวัตกรรมจัดการสื่อสารและการแนะแนวอย่างเป็นระบบ อันเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาการสื่อสารและการแนะแนว

3) การนำพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท เพื่อไปใช้ให้กว้างขวางออกไป กล่าวคือเพื่อให้เข้าถึงกลุ่มชนหรือบุคคลทุกระดับชั้น เพศ และวัย ในชุมชน พระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พุทธธรรม ต้องมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับกลุ่มชนหรือบุคคลในชุมชนซึ่งเป็นผู้รับสาร ทำความเข้าใจกับกลุ่มชนหรือบุคคลในชุมชน เพื่อให้เกิดความกระตือรือร้น พร้อมทั้งจะศึกษาเพื่อให้เข้าถึงกระบวนการพัฒนาการสื่อสาร พัฒนาและขับเคลื่อนกระบวนการสื่อสารสมัยใหม่ทั้งระบบ ก่อนนำไปใช้เผยแผ่หรือสื่อสารพุทธธรรม

4) การนำพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ไปใช้ในการสื่อสาร นอกจากพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พุทธธรรมแล้ว พุทธศาสนิกชนทุกคนนอกจากมีหน้าที่รับสารคือพุทธธรรมโดยนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างจริงจังและเห็นผลแล้ว พุทธศาสนิกชนทุกคนยังทำหน้าที่สื่อสารพุทธธรรมโดยการนำเอาพุทธธรรมที่ตนปฏิบัติเห็นผลจริง ไปสื่อสารกับกลุ่มชนหรือบุคคลในพื้นที่ชุมชนอื่นให้รู้และเข้าใจนำไปปฏิบัติตามได้ เพื่อให้ได้รับประโยชน์จากการสื่อสารพุทธธรรมนั้นอย่างแท้จริง

5) การนำพุทธนวัตกรรมการสื่อสารพุทธธรรมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ไปประยุกต์ใช้ในการอยู่ร่วมกับความเป็นจริงของธรรมชาติ เพื่อให้รู้เท่าทันธรรมชาติธรรมดาของโลก และการอยู่ร่วมกันกับชุมชนอื่นแม้จะมีความแตกต่างกันด้านพิธีกรรม ความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และประเพณี หรือมีความแตกต่างกันด้านเชื้อชาติและศาสนาก็ตาม ให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ทั้งนี้ต้องมีการกำกับกระบวนการ ค้นคว้าหาเหตุผลที่เป็นประจักษ์ ด้วยการจัดการความรู้อยู่เสมอ ๆ และจริงจัง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

อรรถกถาธรรมบทมีเนื้อหามาก มินิทานธรรมบท จำนวน 302 เรื่อง ผู้วิจัยไม่สามารถจะนำเสนอผลการศึกษได้ครอบคลุมทุกเรื่อง ดังนั้น จึงควรศึกษาเนื้อหาในอรรถกถาธรรมบทเป็นด้าน ๆ เพราะอรรถกถาธรรมบทมีเนื้อหามาก และควรศึกษาอรรถกถาธรรมบทเฉพาะวรรคหรือเล่มเพื่อให้ง่ายต่อการจัดการองค์ความรู้ โดยมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

(1) ควรศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารด้านการเล่นภาษาและการเล่นคำที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

(2) ควรศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารด้านกลวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

- (3) การศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารด้านสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท
- (4) การศึกษาวิเคราะห์พุทธนวัตกรรมการสื่อสารด้านอภิปรัชญาที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท

Reference

Books

- Department of Religious Affairs, Ministry of Education. (1984). *History of monastic education*. Bangkok: Department of Religious Affairs Printing.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *Thai Tipitaka Mahachulalongkornrajavidyalaya*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Printing House.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (2017). *Thai Commentary Mahachulalongkornrajavidyalaya edition*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya Printing House.
- Phra Maha Sangwei Dhammanetiko. (1992). *Dress according to the Dhammapada*. Bangkok: Pradipat Publishing.
- Supaphan Na Bangchang. (1983). *History of Pali literature in India and Lanka*. Bangkok: Chulalongkorn University Press.
- Textbook Department Committee Mahamakut Buddhist University Under the Royal Patronage. (2001). *Dhammapathathakatha translation, Part 1 - Part 8. 18th printing*. Nakhon Pathom: Mahamakut Rajavidyalaya Printing House.
- Textbook Department Committee Mahamakut Buddhist University Under the Royal Patronage. (2011). *Dhammapadatthakatha pathamo bhako - atthamo bhako. 36th edition*. Nakhon Pathom: Mahamakut Rajavidyalaya Printing House.

Journal

- Boonlert Otsu, Kanokwan Karunatittiyotin. (January-April). *The Development of Buddhist Communication Innovation Processto Reinforce LifePower of Thai People in the New Normal Age*. Research Articles. Journal of Buddhist Innovation Review. 2024. 5 (1): 9-10. (in Thai)

Thesis

- Kesane Nuchthongmuang. (2013). *Commentary of the Dhammapada: Study as Teaching Literature. Master of Arts Thesis Thai language major Department of Thai Language*. Graduate School Silpakorn University.
- Phra Prayoon Jina. (2003). *The Buddha's Guidance in the Dhammapada Commentary. Master of Education Thesis*. Graduate School Chiang Mai University.
- Phra Maha Arun Arundhammam (Suphakosal). (2001). *Influence of the Dhammapada Commentary on the rituals and traditions of the Isan people. Master of Buddhist Thesis*. Graduate School Mahachulalongkornrajavidyalaya University.